

คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” สังก่อสร้างในอารยธรรม
อินเดียโบราณ: พระเวท พระไตรปิฎก และอรรถกถา

The Words "Stūpa" and "Cetiya" Establishment in
Ancient India Civilizations: Vedas, Buddhist Canons
and Buddhist Commentaries

พงษ์ศิริ ยอดสา

Pongsiri Yodsa

นักศึกษาวิจัย ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

Research Student of DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 1 กุมภาพันธ์ 2566

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 15 กุมภาพันธ์ 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 22 เมษายน 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 30 เมษายน 2566

บทคัดย่อ

“สกุ๊ป” และ “เจตีย” เป็นคำศัพท์ที่ถูกใช้เรียกชื่อสิ่งก่อสร้างที่สร้างให้แก่ผู้เสียชีวิตเพื่อการระลึกถึงเป็นสำคัญ แต่ทั้ง 2 คำนี้ก็ยังมีความเห็นต่างกันอย่างว่า ทั้งสกุ๊ปและเจตียเป็นคำพ้องความหมาย และเห็นว่ามีมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในบทความนี้จะมุ่งศึกษาการใช้งานของคำว่า “สกุ๊ป” และ “เจตีย” ผ่านวรรณกรรมที่ปรากฏในอารยธรรมอินเดียโบราณ เน้นไปที่ยุคก่อนพุทธกาล ยุคพุทธกาลและยุคคัมภีร์อรรถกถาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เห็นภาพของการใช้งานคำว่า “สกุ๊ป” และ “เจตีย” ในฐานะของสิ่งก่อสร้างมากขึ้น

การศึกษาพบว่า การใช้งานคำว่า “สกุ๊ป” และ “เจตีย” ที่หมายเอาสิ่งก่อสร้างเดียวกัน แต่ภาพของ “สกุ๊ป” จะชี้ไปหาสิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสรีระธาตุของอุปาารบุคคล และภายในจะต้องมีสรีระธาตุบรรจุอยู่โดยมีห้องโถง เสา และแท่นสำหรับวางสรีระธาตุนอกจากนั้นอาจหมายถึงสกุ๊ปจำลองที่ครอบภาชนะสำหรับบรรจุพระธาตุได้อีกหนึ่งกรณี ส่วนคำว่า “เจตีย” มีหลายนัยยะ ทั้งเป็นสถานที่ที่ใช้ปฏิบัติธรรม สถานที่นำเคารพนับถือ สถานที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สถานที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาและระลึกถึงพระพุทธเจ้า รวมไปถึงสถานที่ใช้บรรจุสรีระธาตุของอุปาารบุคคล ซึ่งสามารถใช้เป็นคำเรียกชื่อสถานที่ที่มีสรีระธาตุอยู่หรือหากไม่มีสรีระธาตุแต่เป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาและระลึกถึงบุคคลสำคัญก็ได้

คำสำคัญ: สกุ๊ป เจตีย อารยธรรมอินเดียโบราณ

Abstract

"Stūpa" and "Cetiya" are words that are used to refer to the architectural structures that are built to commemorate the important persons once they died. Some see stupa and chedi as synonymous words while others believe there is a fundamental difference. This article aims to study the use of the words "Stūpa" and "Cetiya" through literature that appears in the ancient Indian culture, focusing on the pre-Buddhist era, the Buddhist era and the era of commentaries on Buddhism in Theravāda Buddhism, in order to see the use of the words "Stūpa" and "Cetiya" more clearly.

The study found that the use of the words "Stūpa" and "Cetiya" refers to the similar architectural structure, but the image of "Stūpa" refers to the architectural structure for containing the relics of the Buddha and inside it must have a circular room, poles and a platform for placing the relics. Additionally, "Stūpa" may also refer to a container that looks like a Stūpa that encases another smaller container inside that holds sacred objects within. The word "Cetiya" has several meanings, including a place for practicing religious rituals, a place of respect and reverence, a place where the Buddha attained enlightenment, a place built for worship and remembrance of the Buddha, as well as a place for containing the relics of the Buddha

Keywords: Stūpa, Cetiya, Ancient India Civilizations

1. บทนำ

เมื่อมนุษย์ได้ละสังขารจากไปเป็นร่างไร้วิญญาณ บุคคลที่อยู่เบื้องหลังจะกระทำการแสดงออกถึงการให้เกียรติ เคารพนับถือผู้เสียชีวิตด้วยการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล และจัดพิธีฌาปนกิจศพอย่างสมเกียรติ พิธีจัดการกับร่างไร้วิญญาณนี้ จะขึ้นอยู่กับวิถีประเพณีและศาสนาของคนเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น พระพุทธศาสนานิยมเผาศพและเก็บอัฐิไว้ระลึกถึงบุคคลผู้เสียชีวิต และนำมาประกอบพิธีอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลเมื่อครบรอบวันเสียชีวิต ในคริสต์ศาสนา นิยมนำศพใส่โลงและฝังลงในพื้นดิน มีบาทหลวงเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรมตั้งแต่ประกอบพิธีมิสซา รับศีลมหาสนิท เสกหลุมศพ ประพรมน้ำเสกและถวายกัมมะยานหลุมศพผู้ตาย นอกจากนั้นการสร้างอนุสรณ์สถานให้กับผู้เสียชีวิตก็เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ทุกศาสนาทำกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานที่ระลึกถึงบุคคลผู้เสียชีวิต

ในหลายอารยธรรมโบราณไม่ว่าจะเป็น อียิปต์ เมโสโปเตเมีย อารยัน ฯลฯ ก็มีวิธีการปฏิบัติต่อร่างไร้วิญญาณเช่นเดียวกัน ซึ่งต่างกับกลุ่มชนที่มีศาสนา คือ มีวิธีปฏิบัติเป็นของตนเองไม่ขึ้นกับใคร

สิ่งที่ผู้เขียนสนใจประการหนึ่ง คือ การใช้คำศัพท์เกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างสำหรับใช้บรรจุเครื่องระลึกถึงบุคคลผู้เสียชีวิต ได้แก่ พระธาตุ สรีรธาตุ หรือ อัฐิ เห็นได้ชัดเจนในมหาปริณิพพานสูตร¹ ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้สร้าง “สถูป” เพื่อบรรจุสรีรธาตุ อย่างไรก็ตามยังมีคำศัพท์อีก 1 คำ คือ คำว่า “เจดีย์” ซึ่งมีลักษณะเป็นคำพ้องความหมายและใช้งานกันแพร่หลายในปัจจุบัน

ข้อมูลจากงานวิชาการ เว็บไซต์ในประเทศไทย เช่น พระมหาสารวุธ ญาณโสภโณ และพระจาดรงค์ อาจารย์สุโก², สันติ เล็กสุขุม³, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การ

1. ที.ม. 13/133/309-310 (ไทย.มมร)

2. พระมหาสารวุธ ญาณโสภโณ และพระจาดรงค์ อาจารย์สุโก, “ความหลากหลายด้านสถาปัตยกรรมในยุคสุโขทัย: เจดีย์ระฆังและพุ่มข้าวบิณฑ์”, *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 14) (มกราคม-มิถุนายน 2565), 163.

3. สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 4.

มหาชน)⁴ ก็ให้ความเห็นเช่นเดียวกันว่า คำว่า “สตูปเจดีย์” เป็นคำพ้องความหมาย ซึ่งทั้ง 2 คำนี้ สามารถใช้ร่วมกันได้กับสิ่งก่อสร้างที่สร้างมาเพื่อระลึกถึงอุปรหบุคคล ทั้ง 4 ประกอบไปด้วย พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก ของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ⁵ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่าทั้ง 2 คำนี้ ต่างต้องมีความหมายเฉพาะตัวที่ชัดเจน จึงได้ทำการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสาร ต่างประเทศก็พบความเห็นที่แบ่งออกเป็น 2 ความเห็นคือ (1) คำว่า “สตูป” และ “เจดีย์” เป็นคำพ้องความหมาย สามารถใช้งานร่วมกันได้ (2) คำว่า “สตูป” และ “เจดีย์” มีความหมายต่างกันอย่างชัดเจน

นักวิชาการต่างประเทศได้แก่ Schopen, Lewis และ Snodgrass มีความ เห็นว่า “สตูป” และ “เจดีย์” เป็นคำพ้องความหมาย สามารถใช้งานร่วมกันได้ สรุป ข้อความจากเอกสารของแต่ละท่านได้ ดังนี้

Schopen กล่าวว่า คำว่า “สตูป” และ “เจดีย์” มีบริบทที่เหมือนกันอย่าง แน่นนอน พระวินัยสรวาสติวาทและมูลสรวาสติวาท กล่าวถึงสตูปและสิ่งที่เกี่ยวข้อง กับสตูป ส่วนพระวินยบาลี คือ คัมภีร์สูตรปิฎกกล่าวเกี่ยวกับเจดีย์ ซึ่งมุ่งนำเสนอว่า สองคำนี้มีความหมายเหมือนกัน กล่าวคือคำว่าเจดีย์ในบริบทเหล่านี้เป็นคำที่ตรงกับ คำว่าสตูปในภาษาบาลี⁶

Lewis กล่าวว่า ตั้งแต่ยุคโบราณ คำว่า “สตูป” และ “เจดีย์” ถูกให้ใช้เป็นคำ พ้องความหมายทั้งในจารึกและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา⁷

Snodgrass กล่าวว่า คำว่า “สตูป” และ “เจดีย์” เป็นคำพ้องความหมาย ซึ่ง “สตูป” มีรากศัพท์มาจากคำว่า “stup” ที่แปลว่า เก็บสะสม รวบรวมมาไว้ด้วยกัน

4. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), สตูป, ออนไลน์, <https://db.sac.or.th/archaeology/terminology/140>. [20 เมษายน 2566].

5. ที.ม. 13/134/310 (ไทย.มมร)

6. Schopen Gregory, *Bones, Stones, and Buddhist Monk*, (Hawai: University of Hawai Press, 1996), 90.

7. Lewis Todd, “Contributions to the History of Buddhist Ritualism: A Mahāyāna Avadāna on Caitya veneration from the Kathmandu Valley”, *Journal of Asian History*, Vol. 28 No. 1 (1994), 4.

ในการทำงานเดียวกันคำว่า “เจดีย์” ก็มีรากศัพท์มาจากคำว่า “ci” ที่แปลว่า ก่อขึ้น สะสม ซึ่งแต่เดิมนั้นหมายเอาการตั้งเสา หรือการก่อสร้างแท่นบูชาไฟ หรือแท่นเผาศพ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับแท่นบูชา หรือการกระทำศักดิ์สิทธิ์ผ่านสถานที่ที่มีผู้ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ หรือวัตถุบางอย่างที่มีความขลัง ได้แก่ ศิลาศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้ น้ำพุหรืออาคาร⁸

สรุปความเห็นข้างต้นได้ว่า คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” เป็นคำพ้องความหมายสามารถใช้งานร่วมกันได้ ซึ่งทั้งสองคำนี้ให้ความหมายเดียวกันคือ “ก่อกำเนิด หรือ สะสม” แต่อย่างไรก็ตามยังมีนักวิชาการอื่น เช่น Brancaccio ที่มีความเห็นว่า “สถูป” และ “เจดีย์” แม้ว่าจะถูกจัดประเภทคำที่เกี่ยวข้องตามธรรมเนียมของพระพุทธศาสนา แต่ทั้งสองคำนี้ก็ไม่สามารถที่จะใช้แลกเปลี่ยนกันได้เสมอไป ในพระวินัยของนิกายมหาสังฆิกะ อธิบายว่า สถูปนั้นบรรจุพระธาตุ ในขณะที่เจดีย์ไม่มีพระธาตุอยู่⁹

จากข้อความของนักวิชาการข้างต้นดูเหมือนว่ายังมีความเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างคำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ดังนั้น ผู้เขียนจึงมุ่งศึกษาความแตกต่างของคำทั้ง 2 นี้ โดยอาศัยคัมภีร์ทางศาสนาที่มีอิทธิพลในดินแดนเอเชียใต้ คือ อินเดียและศรีลังกา ทั้งฝ่ายพราหมณ์และพระพุทธศาสนาจากบริบทของการนำไปใช้ ในช่วงเวลาการใช้งานตั้งแต่ยุคก่อนพุทธกาลจนถึงยุคอรรถกถา (ราว พ.ศ. 900 เป็นต้นไป) โดยจะศึกษาตามแนวทางการสืบประวัติจากจุดเริ่มต้นของสถูป คือ หลุมฝังศพในสมัยก่อนพุทธกาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท 2 คัมภีร์ คือ คัมภีร์ฤคเวท (Rigveda) และคัมภีร์ศตปถพราหมณ์ (Śatapatha-Brāhmaṇa) คัมภีร์ขยายความของคัมภีร์พระเวททั้ง 4 และใช้คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ที่กล่าวถึงคำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” เป็นข้อมูลเทียบเคียงในการวิเคราะห์ตามลำดับแล้วนำมาประมวลผล

8. Snodgrass Adrian, *The Symbolism of The Stupa*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1992), 156.

9. Brancaccio Pia, *The Buddhist caves at Aurangabad*, (Boston: Brill Academic Pub, 1996), 45.

2. สตูปและเจดีย์จากข้อมูลในคัมภีร์พระเวท

2.1 สตูป

คัมภีร์ฤคเวท (Rigveda) เป็นคัมภีร์หนึ่งในคัมภีร์พระเวทยุคต้น มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทสวดมนต์ และการประกอบพิธีกรรมที่เป็นหลักปฏิบัติของศาสนาฮินดู ได้กล่าวถึงคำว่า “สตูป” ไว้ว่า พระเจ้าวารุณะ (King Varuṇa) ได้สร้างสตูปขึ้นในขณะที่อยู่ในป่า ซึ่งคำว่าสตูปที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทมาจากคำว่า “เอฑุกะ (eḍuka)” คือ สุสานที่บรรจุอัฐิ เพราะคำนี้มีต้นแหล่งมาจากชาวดราวิเดียน คือ เอลูกะ (elūka) ซึ่งธาตุ el- แปลว่า “ทำให้ตั้งขึ้น”¹⁰ และในพจนานุกรมอมรโกศ¹¹ ก็ยังได้ให้ความหมายที่ชัดเจนมากขึ้นว่า elūka หรือ eḍuka มีลักษณะเป็นกำแพงที่ก่อขึ้นเพื่อล้อม ไอฑุกะ (aiḍuka)

ในคัมภีร์วิษณุธรรมตตปุราณ (Viṣṇudharmittapurāṇa) กล่าวถึง aiḍuka ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีโครงสร้าง 3 ส่วนคือ 1) เป็นชั้นทรงสี่เหลี่ยม 3 ชั้นซ้อนกัน เรียกว่า ภทรปีถะ (bhadrapīṭha) 2) ชั้นบนสุดประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3) บริเวณส่วนกลางของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีเสาทรงสี่เหลี่ยมอยู่ บริเวณปลายเสามีแผ่นทรงกลมติดอยู่ และเมื่อศาสนาอื่นเริ่มเข้ามามีอิทธิพล คำว่า eḍuka ก็ได้ถูกนำไปใช้กับศาสนาอื่นแล้วเปลี่ยนไปใช้คำว่า สตูป (stupa) แทน¹²

2.2 เจดีย์

มีการให้คำของต้นแหล่งที่คาดว่าเป็นคำว่า “เจดีย์” ในปัจจุบัน ข้อมูลนั้นปรากฏในคัมภีร์ศตปถพราหมณา ได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกับศพ และสร้างสถานที่เก็บเถ้ากระดูก (smasana) โดยได้กล่าววิธีการ 4 ขั้นตอน คือ (1) เผาศพ (2) รวบรวมแล้วทำการฝังไว้ใต้พื้นดินโดยเอาเถ้ากระดูกใส่ไว้ในโอ [โกศ] (3) ทำพิธีกรรมล้างบาป (4) สร้างอนุสรณ์สถานบนพื้นดินซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “จิติ

10. Panth Sushila, *The Origin and Development of Stupa Architecture in India*, (Varanasi: Bharata Manisha, 1976), 3.

11. พจนานุกรมอมรโกศ (Amarakośa) เป็นพจนานุกรมรวมคำศัพท์พ้องความหมายภาษาสันสกฤตเขียนโดย อมรสิงห์ นักวิชาการภาษาสันสกฤตผู้นับถือศาสนาเซน

12. Hans T. Bakker, “Monuments to the Dead in Ancient North India”, *Indo-Iranian*, Vol. 50 No. 1 (Spring 2007), 14, 19, 33.

(Citi)”¹³ ซึ่งคำว่า citi นั้นยังไม่ปรากฏชัดเจนว่า เป็นคำศัพท์ หรือมีรากศัพท์มาจากอะไร แต่ Bakker พบการใช้งานคำว่า “จิติ” ใน 2 กรณีคือ 1) จิติ (citi) หมายถึง กองดินฝังศพ (Burial Mound) และ 2) จิติใจตย (citicaitya) หมายถึง อนุสรณ์สถานผู้ตาย (Funeral Monument) และสถานที่สักการะบูชา (Hallowed Places)¹⁴

จากการศึกษาดังกล่าวสรุปได้ว่า คำว่า “สถูป (stūpa)” ในปัจจุบันมีต้นกำเนิดมาจากชาวตราวิเดียน โดยใช้คำว่า elūka หรือ eḍuka มาก่อน ซึ่งทั้งสองคำนี้ คือ กำแพงที่ก่อขึ้นเพื่อล้อม aidūka คือ สิ่งก่อสร้างสำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ภายใน ส่วนคำว่า “เจดีย์” อาจมาจากคำว่า citi คือ อนุสรณ์สถานของผู้ตาย และเป็นสถานที่สักการะบูชา นอกจากนี้ผู้เขียนยังมีความเห็นว่า ทั้ง eḍuka, aidūka และ citi เป็นสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในตำแหน่งเดียวกัน แต่หากแยกชิ้นส่วนออกก็จะเรียกชื่อคนละชื่อ aidūka เป็นแท่นสำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ eḍuka เป็นกำแพงล้อมให้เป็นห้อง และ citi เป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างคลุม eḍuka, aidūka ให้มองเห็นได้ในระยะไกลเพื่อให้คนทั้งหลายที่รู้จักผู้เสียชีวิตสามารถมองเห็นแล้วระลึกถึงได้

3. สถูปและเจดีย์ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก

3.1 สถูป

ข้อมูลแรกที่เราเชื่อว่า เมื่อกล่าวถึงสถูปในพระพุทธศาสนา จะเชื่อมโยงไปยังวิธีการปฏิบัติต่อสรีระธาตุในมหาปรินิพพานสูตรซึ่งมีเนื้อความโดยสังเขปว่า ให้ปฏิบัติพระสรีระของพระพุทธเจ้าเหมือนกับของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยการนำเอาผ้าใหม่ห่อพระสรีระของพระองค์แล้วซับด้วยสำลี และเมื่อซับด้วยสำลีแล้วให้ห่อพระสรีระด้วยผ้าจำนวน 500 คู่ เญยลงรางเหล็กที่เต็มไปด้วยน้ำมันแล้วครอบด้วยรางเหล็ก ทำจิตภาวนาด้วยของหอมทุกชนิดแล้วจึงถวายพระเพลิง แล้วให้สร้างสถูปไว้ที่ทางสี่แพร่งใหญ่ เพื่อให้สาธุชนได้มาราบไหว้ยังจิตของคนเหล่านั้นให้เลื่อมใสในสถูปจะได้เป็น

13. Colin Redrew, Michael J. Boyd, and Iain Morley, *Death Rituals, Social Order and the Ancient World - Death Shall Have No Dominion*, (New York: America, 2016).

14. Hans T. Bakker, “Monuments to the Dead in Ancient North India”, *Indo-Iranian Journal*, Vol. 50 No. 1 (Spring 2007), 15, 19.

ประโยชน์แก่คนเหล่านั้นตลอดไป

การปฏิบัติรูปแบบนี้พระพุทธรูปทรงกำหนดให้เพียงบุคคลที่เรียกว่า “อุปราหบุคคล” เท่านั้นที่สมควรแก่การสร้างสถูปเป็นอนุสรณ์สถานให้คนรุ่นหลังได้รำลึกถึงคุณงามความดีของบุคคลเหล่านั้น แต่ก็อาจเกิดคำถามตามมาว่า “เหตุใดถึงมีการจำกัดเฉพาะบุคคล 4 ประเภทนี้เท่านั้น?” ซึ่งคัมภีร์ชั้นอรรถกถาสรุปรู้คำตอบไว้ว่า ถ้าไม่เป็นเพราะความเป็นอัจฉริยะก็จะมีสถูปสร้างขึ้นเต็มบ้านเมือง และทำเรือในต้มพปณณิทวีป (ศรีลังกา) จึงไม่ทรงอนุญาต แต่การอุบัติขึ้นของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์เดียว [นั่นอัจฉริยะกว่า] ด้วยเหตุนี้สถูปของพระเจ้าจักรพรรดิจึงเป็นอัจฉริยะ ส่วนพระภิกษุทั่วไปแม้จะเป็นภิกษุปุณณผู้มีศีลจุกฏิกษุผู้ปรินิพพานแล้วก็ควรทำสักการะ¹⁵

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สถูป เป็นสถานที่สำหรับเก็บสรีระธาตุของบุคคลสำคัญ 4 ประเภท เพราะเป็นบุคคลที่อัจฉริยะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนรุ่นหลังได้สักการะบูชา และน้อมระลึกถึงคุณของบุคคลทั้ง 4 ประเภทนี้

ลำดับต่อไปผู้เขียนขอนำข้อความในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่กล่าวถึงสถูปอย่างชัดเจนในรายละเอียดต่าง ๆ มานำเสนอ

(1) คัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน โภธิวรรค

“ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตหลังจากเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะ ทารุจิริยะเสียชีวิตแล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงช่วยกันยกร่างพาหิยะ ทารุจิริยะขึ้นวางบนเตียงแล้วนำไปเผา และจงทำสถูปไว้ เพื่อนพรหมจารีของเธอทั้งหลายเสียชีวิตแล้ว”¹⁶

(2) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน อายาคทายกเถราปทาน

“เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกพระนามว่าสีขี, ผู้ประเสริฐกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลาย เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว, ข้าพเจ้ามีจิตรำเริงเบิกบาน

15. อง.จตุกก.อ. 35/612-613 (ไทย.มมร)

16. ขุ.อ. 25/50/186-187 (ไทย.มจร)

ได้ให้พระสฤๅปที่ประเสริฐ”¹⁷

(3) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน สปริวาริยเถราปทาน

“ก็เมื่อพระมหาวิริเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว, ได้มีพระสฤๅปที่กว้างใหญ่, ชนทั้งหลายบำรุงรักษาสงฆ์ของที่จะพึงถวายพระสฤๅป, ในห้องพระธาตุซึ่งประเสริฐที่สุด”¹⁸

(4) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ปุณณาคบุผิยเถราปทาน

“ข้าพเจ้าเป็นนายพราน เข้าไปยังป่าดงที่ป่าอาศัยอยู่, ได้เห็นดอกบุณนาคบานสะพรั่ง, จึงหวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด, จึงเลือกเก็บดอกบุณนาคนั้น ซึ่งมีกลิ่นหอมยิ่งนักแล้ว, ก่อสฤๅปที่กองทราย บูชาพระพุทธเจ้า”¹⁹

(5) คัมภีร์ขุททกนิกาย เปตวัตถุ โคณเปตวัตถุ

ส่วนคุณปูไม่ปรากฏกระทั่งมือ เท้า กาย และศีรษะคุณพ่อมาร้องให้ถึงกระดูกของคุณปูที่บรรจุไว้ในสฤๅปดินจะไม่ใช่คนโง่หรือ”²⁰

จากข้อมูลตัวอย่างที่ได้นำเสนอในข้างต้น เห็นได้ชัดเจนในลักษณะบางประการ ดังนี้

1) สฤๅปเป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานสรีรธาตุของอุปัชฌาย์บุคคล ตามตัวอย่างในข้อ (1) คือ พระอรหันต์ และ (2) (3) คือ พระพุทธเจ้า แต่ในข้อ (5) เป็นกระดูกของปุณณ ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่า นอกจากอุปัชฌาย์บุคคลทั้ง 4 ประเภทแล้ว ก็สามารถสร้างสฤๅปให้ผู้เสียชีวิตที่เป็นปุณณได้เช่นกัน

2) ในข้อ (3) มีการกล่าวว่า ในสฤๅปมีห้องพระธาตุ (อุปะเคเห) ที่ชนทั้งหลายบำรุงรักษาสงฆ์ของที่จะพึงถวายพระสฤๅป นั้นหมายความว่า ภายในสฤๅปมีห้องที่ถูกสร้างขึ้นอีกชั้นสำหรับประดิษฐานพระธาตุ ข้อมูลนี้อาจตรงกับ eḍūka ที่เป็นกำแพงล้อมรอบ aīḍūka ซึ่งเป็นแท่นสำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3) สฤๅปในข้อ (4) มีลักษณะเป็นกองทราย แต่ไม่มีสรีรธาตุบรรจุอยู่ เพราะ

17. ขุ.อป. 32/94/163 (ไทย.มจร)

18. ขุ.อป. 32/16/309 (ไทย.มจร)

19. ขุ.อป. 32/46-47/325 (ไทย.มจร)

20. ขุ.เปต. 49/93/76 (ไทย.มจร) สฤๅปดิน บาลีใช้คำว่า “มตติกลุสมี”

นายพรานก่อกำขึ้นเพื่อนำดอกไม้ประดับแล้วน้อมบูชาแด่พระพุทธเจ้าที่ตนเองระลึกถึง หากมองความเป็นไปได้ สอุปที่นายพรานก่อกำขึ้นนี้อาจเป็นสอุปจำลองจากสอุปจริงที่มีการบรรจุสรีระธาตุ แล้วนำดอกไม้มาบูชา ประหนึ่งตนเองได้บูชาสอุปองค์จริง เพราะจากสถานการณ์ในข้อความกล่าวว่า นายพรานเข้าไปในป่าดงดิบ คงยากที่จะมีการสร้างสอุปไว้ในป่าดงดิบ เนื่องจากคำรัสของพระพุทธเจ้าทรงตรัสให้สร้างสอุปไว้ที่ทางสี่แพร่ง หรืออาจเป็นสถานที่ที่มีการสัญจรไปมาของผู้คนซึ่งต้องอยู่ในเมือง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สอุปในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก คือ สถานที่ที่ถูกสร้างขึ้นจากชนทั้งหลายเพื่อบรรจุสรีระธาตุของอุบาสกบุคคล และบุคลชนทั่วไปไว้ให้ได้ระลึกถึงบุคคลผู้เสียชีวิต ภายในสอุปมีห้องที่ถูกสร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานสรีระธาตุ นอกจากนี้ยังสามารถเป็นสถานที่จำลองเพื่อให้ตนเองน้อมระลึกถึงบุคคลสำคัญที่เสียชีวิตไปแล้วก็ได้เช่นกัน

3.2 เจตีย์

ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเจตีย์ในหลายแห่ง หลายลักษณะ ผู้เขียนขอแบ่งประเภทของเจตีย์ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

3.2.1 เจตีย์อันเป็นสถานที่เคารพนับถือและฝึกสมาธิ

- (1) รุกขเจตีย์²¹ คือ ต้นไม้ใหญ่ที่คนเคารพบูชา²² เช่น สุประดิษฐเจตีย์ คือ ต้นไทรใหญ่ในสวนตาลหนุ่ม เขตกรุงราชคฤห์²³
- (2) อารามเจตีย์²⁴ คือ สถานที่ที่ฝังงาด้วยไม้ดอก และไม้ผล²⁵
- (3) วนเจตีย์²⁶ คือ ชายป่าที่ต้องนำเครื่องพลีกรรมไปสังเวย ป่าสุกวัน และป่าที่ตั้งศาลเป็นที่สถิตของเทวดา²⁷

21. ม.ม. 12/49/40 (ไทย.มจร)

22. ม.ม.อ. 1/129 (ไทย.มจร)

23. วิ.มหา. 4/56/65 (ไทย.มจร)

24. ม.ม. 12/49/40 (ไทย.มจร)

25. ม.ม.อ. 1/129 (ไทย.มจร)

26. ม.ม. 12/49/40 (ไทย.มจร)

27. ม.ม.อ. 1/129 (ไทย.มจร)

จากข้อมูล และการอธิบายความในคัมภีร์อรรถกถานั้น ทำให้ทราบถึงลักษณะของเจดีย์ทั้ง 3 ประเภท ว่าเป็นสถานที่ที่ไม่ได้สร้างโดยมนุษย์ แต่เป็นสถานที่ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติโดยเฉพาะรุกขเจดีย์ คือ ต้นไม้ขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ เพราะเชื่อว่ามีเทวดาสงสถิตอยู่ มีได้ทั้งใกล้หมู่บ้าน และในป่า แต่อารามเจดีย์กับวนเจดีย์ หากศึกษาประกอบกับข้อมูลในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกที่ปรากฏเจดีย์ทั้ง 3 นี้ ทำให้ทราบว่า อารามเจดีย์ และวนเจดีย์ อาจอยู่ในป่าแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งอารามเจดีย์ และวนเจดีย์นี้ พระภิกษุหรือพราหมณ์มักเข้าไปเพื่อปฏิบัติสมาธิ ในเวลากลางวันได้ความสงบสงัดเหมาะแก่การปฏิบัติสมาธิ ในเวลากลางคืนได้ความวังเวงเหมาะแก่การข่มความน่ากลัวให้เกิดสติกับตัว และปฏิบัติธรรมจนเกิดสมาธิ

3.2.2 เจดีย์อันเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงเจดีย์ ที่มีการใช้วิสามานยนามอยู่ด้านหน้าคำว่าเจดีย์ เช่น อัคคาฬเจดีย์ อุเทนเจดีย์ สารันทเจดีย์ ปาวาลเจดีย์ ซึ่งเจดีย์เหล่านี้ล้วนเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าใช้ประทับทั้งสิ้น คัมภีร์อรรถกถาได้ขยายความคำเหล่านี้ไว้ ดังนี้

(1) อัคคาฬเจดีย์²⁸ เมืองอาฬวี เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ เป็นที่อยู่ของยักษ์และนาคเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว มนุษย์ทั้งหลายพากันรื้อเจดีย์เหล่านั้นสร้างเป็นวิหาร²⁹

(2) อุเทนเจดีย์³⁰ เป็นวัดที่สร้างไว้ที่เจดีย์สถานของอุเทนยักษ์³¹

(3) สารันทเจดีย์³² เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ เป็นที่อยู่ของสารันทยักษ์เจ้าวัชชี ให้สร้างวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าลงในที่นั้น³³

28. ส.ส. 15/209/303 (ไทย.มจร)

29. ส.ส.อ. 25/305 (ไทย.มจร)

30. ส.ม. 19/1124/386 (ไทย.มจร)

31. ส.ม.อ. 31/131 (ไทย.มจร)

32. ที.มหา. 10/167/113 (ไทย.มจร)

33. ที.มหา.อ. 13/345 (ไทย.มจร)

(4) ปาวาลเจดีย์³⁴ เป็นสถานที่ที่ยักษ์ชื่อว่าปาวาละอาศัยอยู่ในครั้งก่อน ต่อมาเขาสั่งสร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั้น³⁵

จากข้อมูลนี้ ทำให้ทราบนัยยะของเจดีย์อีกประการว่า เจดีย์ คือ สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า ซึ่งมนุษย์ได้สร้างขึ้น หรือใช้สถานที่ที่สามารถพักอาศัยได้ในบริเวณพื้นที่ที่มีเจ้าของอยู่ก่อน เช่น ยักษ์ นาค ข้อมูลนี้สอดคล้องกับข้อมูลในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ มนุสสโลกกถา³⁶ ที่มีความถามตอบโดยสังเขปว่า พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษย์โลกหรือไม่ ? ใช่. เจดีย์ อาราม วิหาร คาม(ะ) นิคม นคร รัฐ ชนบท ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่มีอยู่มีใช่หรือไม่ ? ใช่. หากเจดีย์ อาราม วิหาร คาม(ะ) นิคม นคร รัฐ ชนบทอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษย์โลก”

เจดีย์ อาราม วิหาร คาม(ะ) นิคม นคร รัฐ และชนบท เหล่านี้ ล้วนมีลักษณะเป็นที่อยู่ทั้งสิ้น ต่างกันเพียง ประเภทบุคคลผู้อาศัย ขนาดของสิ่งก่อสร้าง จำนวนผู้อาศัย หากเจดีย์ได้ถูกจัดลงมาเป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มของสถานที่เป็นที่อาศัยกับคำศัพท์ข้างต้น จึงกล่าวได้ว่า คำว่า “เจดีย์” สามารถเป็นสถานที่อยู่อาศัย หากเป็นพระพุทธเจ้าก็จะเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์

3.2.3 เจดีย์อันเป็นเครื่องบูชาและระลึกถึงพระพุทธเจ้า

เจดีย์ประเภทนี้ เกิดขึ้นมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า แต่ไม่มีข้อความในคัมภีร์ว่า มีสิ่งอันเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า หรืออุปารบุคคลบรรจุอยู่ภายในแต่อย่างใด

(1) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน มหากัสสปเถรอาพทาน

“ประชาชนพากันทำการบูชาพระผู้มีพระภาค, ผู้ศาสดาพระนามว่า ปทุมุตตระ, ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่, ในเมื่อพระองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก, ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ; หมู่ชนมีจิตราเริง บันเทิงเบิกบาน ทำการบูชา, เมื่อหมู่ชนนั้นเกิดความสังเวช แต่ข้าพเจ้าเกิดความปิตินดี ; ข้าพเจ้า

34. ขุ.อ. 25/131/283 (ไทย.มจร)

35. ขุ.อ.อ. 44/585 (ไทย.มจร)

36. อภิ.ก. 37/802/839 (ไทย.มจร)

ได้เชิญญาติมิตรมาประชุมกันแล้วได้กล่าวกันว่า, พระผู้มีพระภาคผู้มีความเพียรมากได้ปรินิพพานแล้ว, ขอเชิญพวกเรามาทำการบูชาเถิด ; ญาติมิตรของข้าพเจ้าเหล่านั้นรับคำแล้ว, ก็ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความร่าเริงเป็นอย่างยิ่งว่า, พวกเราจักทำการสังฆบุญ, ในพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ; ข้าพเจ้าได้ช่วยกันสร้างอศฺขยเจดีย์, เป็นเจดีย์ที่สร้างอย่างดี สูง 100 ศอก กว้าง 150 ศอก, เป็นดั่งวิมานสูงเสียดฟ้า สังฆบุญไว้แล้ว ; ข้าพเจ้าครั้นสร้างอศฺขยเจดีย์ซึ่งงดงามด้วยแนวแห่งต้นตาล, ไม้ไผ่สถานที่ทำการบูชาเจดีย์นั้นแล้ว, ทำจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันสูงสุด ; พระเจดีย์นั้นรุ่งเรืองอยู่, ดูกองไฟลุกโพล่งอยู่ ส่องสว่างทั่วทั้ง 4 ทิศ, ดุจดั่งพญาไม้สาละออกดอกบานสะพรั่ง และดุจสายรุ้งในอากาศ...³⁷

จากข้อความข้างต้น จะทราบว่าอศฺขยเจดีย์ที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ไม่มีสิริธาดะของพระพุทธเจ้า หากแต่เป็นการสร้างเพื่อบูชาและระลึกถึงพระพุทธเจ้า โดยสร้างให้มีความสูง 100 ศอก กว้าง 150 ศอก เพื่อให้ชาวบ้านได้มองเห็นในระยะไกล และเมื่อเห็นก็สามารถระลึกถึงพระพุทธรูปได้

(2) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ภัททกปิลาณีเถรียาปาน

“เมื่อพระเจดีย์ของพระอิริยาบถพระนามว่ากัสสปะ, ซึ่งสามีม่อมฉันได้ให้สร้างสำเร็จแล้ว, ม่อมฉันมีความยินดี ได้ถวายแผ่นอิฐทองคำอย่างดีอีก ; ขุบอิฐนั้นให้ข่มด้วยของหอม 4 ชนิด, จึงพ้นจากโทษที่มีกลิ่นตัวเหม็น, กลายเป็นผู้มีรูปทรงสมส่วนไปทั่วสรรพางค์กาย ; ให้ช่างใช้รัตนะ 7 ประการทำลาด 7,000 ลาด, เต็มไปด้วยเบรียง และไส้เป็นพัน ๆ ; ใส่ไปแล้วตามประทีปตั้งไว้ 7 แถว, เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ด้วยจิตที่เลื่อมใส

จากข้อความนี้มีลักษณะคล้ายกับ (1) แต่ปรากฏข้อความที่บ่งบอกว่า สร้างบูชาพระพุทธเจ้า แต่ไม่มีการกล่าวถึงการบรรจุมีสิริธาดะของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด

37. ขุ.อป. 32/339-404/63-64 (ไทย.มจร) เนื่องจากข้อความส่วนนี้เป็นคาถา ซึ่งในพระไตรปิฎกจะแยกบรรทัดของวรรคตามฉันทลักษณ์ แต่เนื่องจากหน้ากระดาษสำหรับอธิบายความมีไม่เพียงพอ จึงใช้สัญลักษณ์ “,” แทนการแบ่งวรรค และสัญลักษณ์ “;” แทนการสิ้นสุดคาถาหนึ่งบท

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า คำว่า “เจดีย์” ในกรณีนี้หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า และมีการใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีค่ามาก เช่น ทองคำ รัตนชาติ 7 เป็นส่วนประกอบในการสร้างเจดีย์

3.2.4 เจดีย์อันเป็นสถานที่บรรจุสรีรธาตุของอุปัฏฐาก

เจดีย์เป็นที่บรรจุสรีรธาตุของอุปัฏฐาก มีความคล้ายคลึงกับการสร้างสถาปนาในมหาปรีณิพพานสูตร ในคัมภีร์มักปรากฏข้อความของเจดีย์ประเภทนี้กับวัตถุที่บรรจุอยู่ภายในเจดีย์ เช่น พระธาตุ พระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น และมีการใช้งานคำว่า “สถาป” ร่วมด้วย

(1) คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน อุปัฏฐากเถราปทาน

พระสัมพุทธชินเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงถึงความสำเร็จ แห่งธรรมทั้งปวง, รุ่งเรืองดังกองไฟ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว, มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคต: สร้างจิตกาธานอย่างงดงามแล้วช่วยกันยกสรีระขึ้นวางไว้, ชนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์, ทำพระสรีริกัจแล้วได้รวบรวมพระธาตุ, [1] พากันสร้างพระพุทธรูปไว้ ณ ที่นั้น: สถาปชั้นที่ 1 ทำด้วยทองคำ, ชั้นที่ 2 ทำด้วยแก้วมณี ชั้นที่ 3 ทำด้วยเงิน, ชั้นที่ 4 ทำด้วยแก้วผลึก, ที่พระสถูปนั้น ชั้นที่ 5 ทำด้วยแก้วทับทิม: ชั้นที่ 6 ทำด้วยแก้วลาย ชั้นบนทำด้วยรัตนชาติทุกอย่าง, ร่างร้านทำด้วยแก้วมณี แทนไฟที่ทำด้วยรัตนชาติ, พระสถูปทำด้วยทองคำล้วนสูง 1 โยชน์: ครั้นนั้น หมู่เทวดาได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่า, [2] แม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่บ้าง, พระสารีริกธาตุ ไม่แยกกัน คือรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน, พวกเราจักสร้างพระสถูปครอบไว้ที่พระพุทธรูปนี้: หมู่เทวดาได้ขยายพระสถูป, ให้สูงขึ้นไปอีกหนึ่งโยชน์ด้วยแก้ว 7 ประการ, พระสถูปนั้นจึงมีความสูง 2 โยชน์, ซึ่งส่องแสงสว่างจัดความมืดได้: พวกนาถได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่า, มนุษย์และเทวดาเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธรูปแล้ว, พวกเราอย่าได้ประมาทเลย, พวกมนุษย์กับเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว: [3] แม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่บ้าง, พวกนาถเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิล, แก้วมหานิล และแก้วมณี

โชติ ช่วยกันประดับพระพุทธรูปไว้, พระพุทธรูปเจดีย์ประมาณเท่านั้น: สร้างด้วย แก้วมณีล้วนสูง 3 โยชน์ ส่องแสงสว่างไสวในเวลานั้น, ผู้ครุฑได้มาร่วมประชุมปรึกษากันในครั้งนั้นว่า, มนุษย์ เทวดา และนาคเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธรูปแล้ว, พวกเราอย่าได้ประมาทเลย: พวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว, [4] แม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายพระผู้มีพระภาค, ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ผู้คงที่บ้าง, ผู้ครุฑแม้เหล่านั้นได้สร้างพระสถูป: สำเร็จด้วยแก้วมณีล้วน และผ้าคลุมก็เหมือนกัน, ได้สร้างพระพุทธรูปเจดีย์ต่อขึ้นไปให้สูงอีก 1 โยชน์, พระพุทธรูปสูงขึ้นไป 4 โยชน์, รุ่งเรืองอยู่ ส่องทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เหมือนดวงอาทิตย์อุทัย ฉะนั้น”³⁸

จากข้อมูลนี้ผู้เขียนได้กำกับตัวเลขไว้ในวงเล็บตัวหนา เพื่อแบ่งผู้สร้างสถูปให้ชัดเจนขึ้นและง่ายต่อการพิจารณาบริบทของประโยค

จะสังเกตว่าก่อนเข้าสู่ ข้อ [1] มีประโยคที่บอกอย่างชัดเจนว่า ได้รวบรวมสรีระธาตุเพื่อสร้างสถูป ซึ่งตรงตามพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่มาในมหาปริณิพพานสูตร ต่อมา มนุษย์และเทวดาได้ช่วยกันสร้างสถูปเพื่อบรรจุสรีระธาตุและให้เป็นที่บูชาของมนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย ประโยคในข้อ [1] และ [2] มีการใช้คำว่า “สถูป” เพื่อเรียกสิ่งก่อสร้างที่บรรจุสรีระธาตุ แต่เมื่อมาสู่ข้อ [3] มีคำว่า “เจดีย์” ปรากฏขึ้นมาซึ่งประโยคดังกล่าวที่ปรากฏคำว่า “เจดีย์” มีความน่าสนใจว่า คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” หมายถึงสิ่งก่อสร้างเดียวกันหรือไม่ ?

ลำดับต่อไปจะขอพิจารณาประโยคในพระสูตรนี้เพื่อหาความแตกต่างของคำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” โดยเรียงตามลำดับข้อที่ได้กำหนดไว้ในข้อความของพระสูตร

ข้อ [1] เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นว่ามนุษย์ได้สร้างพุทธรูปไว้ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง สร้างสถูป 6 ชั้น ด้วยวัสดุที่ต่างกัน แล้วสรุปลงท้ายว่า “พระสถูปทำด้วยทองคำล้วน...สูง 1 โยชน์” ซึ่งนั่นหมายความว่า ชั้นนอกสุดทำด้วยทองคำ และจะตรงกับวัสดุของการสร้างพระสถูปชั้นที่ 1 รวมความสูงได้ 1 โยชน์

38. ข.อ. 32/67/131 (ไทย.มจร) เนื่องจากแหล่งอ้างอิงนี้อยู่ในรูปแบบ “คาถา” แต่ด้วยจำนวนหน้าในการตีพิมพ์มีจำกัด ผู้เขียนจึงใช้สัญลักษณ์ “,” แทนการแบ่งบาทของคาถา และสัญลักษณ์ “:” เพื่อครบคาถา 1 บท

ข้อ [2] มีการสร้างให้สูงขึ้นไปอีก 1 โยชน์ด้วยแก้ว 7 ประการ รวมความสูงได้ 2 โยชน์

ข้อ [3] มีการใช้คำว่า “พระพุทธรูป (พุทธรูป)” และ “พระพุทธรเจดีย์ (พุทธรเจดีย์)” อยู่ด้วยกัน ซึ่งคำทั้งสองใช้แทนสิ่งก่อสร้างเดียวกัน เนื่องจากการสรุปความสูงของสิ่งก่อสร้างว่า สูง 3 โยชน์ จึงทำให้แน่ใจว่า คำว่า สถูปกับเจดีย์ในพระสูตรนี้หมายถึงสิ่งก่อสร้างเดียวกัน

ข้อ [4] ผู้ทรงทศที่ได้สร้างพระเจดีย์ให้สูงขึ้นอีก 1 โยชน์ รวมเป็น 4 โยชน์ ในข้อความ “ได้สร้างพระพุทธรเจดีย์ต่อขึ้นไปให้สูงอีก 1 โยชน์, พระพุทธรูปสูงขึ้นไป 4 โยชน์” ก็ชัดเจนว่ามีการใช้คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ในสิ่งก่อสร้างเดียวกันแม้จะใช้คำสลับกันก็ตาม

สรุปจากข้อมูลนี้ดูเหมือนจะปรากฏลักษณะที่ชัดเจนอย่างหนึ่งภายในสถูป คือ ร่องร้าน (เสาคว่ำ) และ แท่นไฟทิ (แท่น ร้ว ที่ใช้สำหรับวางโกศที่บรรจุอัฐิ) ส่วนการใช้คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ในข้อมูลนี้มีความเป็นไปได้ว่า อาจเป็นสิ่งก่อสร้างเดียวกัน ที่ใช้แทนกันได้

(2) ในพุทธทศกนิยาย อปทาน ปังกรเถราปทาน

“พระเจดีย์ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตร ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ มีอยู่ในป่าใหญ่ซึ่งพลุกพล่านด้วยเนื้อร้าย, ใครๆ ไม่อาจจะไปกราบไหว้ พระเจดีย์ได้ พระเจดีย์ถูกหญ้า ต้นไม้ และเถาวัลย์ปกคลุม จึงหักพังลง, ครั้นนั้น ข้าพเจ้าเป็นคนทำงานในป่า พร้อมบิดาและปู่, จึงได้เห็นพระสถูปหักพัง, รกไปด้วยหญ้าและเถาวัลย์ ในป่าใหญ่”³⁹

จากข้อมูลนี้ แม้ไม่ได้มีการบอกว่าภายในพระสถูปหรือพระเจดีย์มีสิ่งใดบรรจุอยู่ แต่ผู้เขียนจะขอใช้การพิจารณาลักษณะทางกายภาพของสิ่งก่อสร้างที่เรียกชื่อต่างกันในพระสูตรนี้ จะเห็นว่าสิ่งก่อสร้างที่ถูกเรียกคนละชื่อนี้มีการกล่าวถึง การมีหญ้า ต้นไม้ เถาวัลย์ปกคลุม และหักพัง เหมือนกันในสถานการณ์เดียวกัน ดังนั้นก็ไม่น่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างคนละอย่าง ซึ่งนี้อาจกล่าวได้ว่าทั้งสองคำนี้เป็นคำพ้องความหมาย

39. ขุ.อ. 32/53–55/53 (ไทย.มจร)

ดังนั้น จากข้อมูลที่ได้นำมาเสนอมาในส่วนของคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกอาจกล่าวได้ว่า คำว่า “สญฺญ” และ “เจตีย์” เป็นสิ่งก่อสร้างเดียวกัน แต่ก็มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันที่น่าสนใจระหว่างการเรียกสิ่งก่อสร้างทั้ง 2 คือ สญฺญมีภาพปรากฏของการบรรจุบุคคลสำคัญที่เสียชีวิตแล้ว และบุคคลนั้นเป็นบุคคลสำคัญอาจจะทั้งสำคัญด้วยว่าเป็น ญฺพารบุคคล และบุคคลสำคัญในครอบครัว โดยภายในสญฺญจะมีห้องโถงมีเสา ค้ำ และแท่น หรือรั้ว ไว้เป็นบริเวณสำหรับประดิษฐานภาชนะบรรจุสรีระธาตุ ซึ่งจะสอดคล้องกับข้อมูลของ Schopen, Lewis และ Snodgrass ส่วนเจตีย์มีหลายนัยยะ ทั้งเป็นสถานที่ที่ใช้ปฏิบัติธรรม สถานที่นาคาเรือนบิณฑิอ สถานที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สถานที่สร้างขึ้นเพื่อบูชา และระลึกถึงพระพุทธรเจ้า รวมไปถึงสถานที่ใช้บรรจุสรีระธาตุของญฺพารบุคคล

สิ่งที่เชื่อมโยงกันอย่างหนึ่งของสญฺญ และเจตีย์ คือ สิ่งก่อสร้างทั้ง 2 คำศัพท์นี้สามารถใช้ระลึกถึงบุคคลที่เสียชีวิต บุคคลนั้นมีความนาคาเรือนบิณฑิอ มีพระคุณ จึงถูกสร้างขึ้นไว้ให้ระลึกถึง

4. สญฺญและเจตีย์ในคัมภีร์อรรถกถา

ในยุคหลังพุทธกาลนี้มีการกล่าวถึงสญฺญ และเจตีย์อยู่หลายแห่งในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งผู้เขียนจะยกกรณีให้เห็นภาพของสญฺญ และเจตีย์อย่างชัดเจนในลักษณะของการเป็นสถานที่ และนำมาแยกลักษณะของสญฺญ และเจตีย์ตามข้อมูลที่ได้มา

(1) ในทีฆนิกาย สุมังคลวลลิตี

“ครั้งนั้น พระราชาใส่พระบรมธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ในผอบจันทน์เหลือง ทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองแม้นั้น (ใบนั้น) ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง แล้วทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองแม้นั้น ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง ดังกล่าวมาฉะนี้ เป็นอันทรงรวมผอบ 8 ใบไว้ในใบเดียวกัน ด้วยอุบายอย่างนั้นแล ทรงใส่ผอบทั้ง 8 ผอบนั้นลงในพระสญฺญจันทน์เหลือง 8 สญฺญ ทรงใส่สญฺญจันทน์เหลืองทั้ง 8 สญฺญลงในผอบจันทน์แดง 8 ผอบ ทรงใส่ผอบจันทน์แดงทั้ง 8 ผอบลงในพระสญฺญจันทน์แดง 8 สญฺญ ทรงใส่สญฺญจันทน์แดงทั้ง 8 สญฺญลงในผอบงา ทรงใส่ผอบงาตั้ง 8 ผอบลงในสญฺญงา 8 สญฺญแล้วทรงใส่สญฺญ

งาทั้ง 8 สกุปลงในผอบรัตนะล้วน 8 ผอบ ทรงใส่ผอบรัตนะล้วน 8 ผอบลงใน
สกุปรัตนะล้วน 8 สกุป ทรงใส่สกุปรัตนะล้วน 8 สกุปลงในผอบทองคำ 8 ผอบ
ทรงใส่ผอบทองคำ 8 ผอบลงในสกุปทองคำ 8 สกุป ทรงใส่สกุปทองคำ 8 สกุป
ลงในผอบเงิน 8 ผอบ ทรงใส่ผอบเงิน 8 ผอบลงในสกุปเงิน 8 สกุป ทรงใส่สกุป
เงิน 8 สกุปลงในผอบมณี 8 ผอบ ทรงใส่ผอบมณี 8 ผอบลงในสกุปมณี 8 สกุป
ทรงใส่สกุปมณี 8 สกุปลงในผอบทับทิม 8 ผอบ แล้วทรงใส่ผอบทับทิมลงใน
สกุปทับทิม 8 สกุป ทรงใส่สกุปทับทิม 8 สกุปลงในผอบแก้วลาย 8 ผอบ แล้ว
ทรงใส่ผอบแก้วลาย 8 ผอบลงในสกุปแก้วลาย 8 สกุป ทรงใส่สกุปแก้วลาย 8
สกุปลงในผอบแก้วผลึก 8 ผอบ แล้วทรงใส่ผอบแก้ว ผลึกลงในสกุปแก้วผลึก
8 สกุป. เจตียแก้วผลึกมีก่อนเจตียทั้งหมด ถือเอาเป็นประมาณแห่งเจตียในอุ
ปาราม. บนเจตียแก้วผลึกนั้น โปรตให้สร้างเรือนทำด้วยรัตนะล้วน. บนเรือน
รัตนะนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองคำไว้ บนเรือนทองคำนั้น ให้สร้างเรือนด้วย
เงินไว้ บนเรือนเงินนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองแดงไว้ บนเรือนทองแดงนั้น โรย
เมล็ดทรายทำด้วยรัตนะทั้งหมด เกลี้ยดอกไม้ น้ำ ดอกไม้บักไว้ 1,000 ดอก...”⁴⁰

จากข้อมูลที่มาในทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินีนี้ ทำให้ผู้เขียนเห็นได้ชัดเจนหนึ่ง
ประการคือ พระบรมธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับการบรรจุลงในภาชนะ แต่
ในข้อมูลข้างต้นมีการใช้คำว่า “ผอบ” สลับกับคำว่า “สกุป หรือ พระสกุป” และ
นอกจากนั้นยังมีประโยคที่ว่า “เจตีย” ปรากฏขึ้นมาด้วย ซึ่งสร้างความสับสนให้กับ
ผู้อ่านมิใช่น้อย

หากดูจากรูปประโยคแล้ว มีความเป็นไปได้ประการหนึ่งคือ ผอบ และ พระ
สกุป เป็นวัตถุคนละชิ้น

A) ทรงใส่ผอบทั้ง 8 ผอบนั้น	ลงใน	พระสกุปจันทน์เหลือง 8 สกุป
B) ทรงใส่สกุปจันทน์เหลืองทั้ง 8 สกุป	ลงใน	ผอบจันทน์แดง 8 ผอบ
C) ทรงใส่ผอบจันทน์แดงทั้ง 8 ผอบ	ลงใน	พระสกุปจันทน์แดง 8 สกุป
D) ทรงใส่สกุปจันทน์แดงทั้ง 8 สกุป	ลงใน	ผอบงา

40. ที.มทา.อ. 13/466-467 (ไทย.มมร)

E) ทรงใส่ผอบงาตั้ง 8 ผอบ	ลงใน	สฎปงา 8 สฎป
F) ทรงใส่สฎปงาทั้ง 8 สฎป	ลงใน	ผอบรัตนะล้วน 8 ผอบ
G) ทรงใส่ผอบรัตนะล้วน 8 ผอบ	ลงใน	สฎปรัตนะล้วน 8 สฎป
H) ทรงใส่สฎปรัตนะล้วน 8 สฎป	ลงใน	ผอบทองคำ 8 ผอบ
I) ทรงใส่ผอบทองคำ 8 ผอบ	ลงใน	สฎปทองคำ 8 สฎป
J) ทรงใส่สฎปทองคำ 8 สฎป	ลงใน	ผอบเงิน 8 ผอบ
K) ทรงใส่ผอบเงิน 8 ผอบ	ลงใน	สฎปเงิน 8 สฎป
L) ทรงใส่สฎปเงิน 8 สฎป	ลงใน	ผอบมณี 8 ผอบ
M) ทรงใส่ผอบมณี 8 ผอบ	ลงใน	สฎปมณี 8 สฎป
N) ทรงใส่สฎปมณี 8 สฎป	ลงใน	ผอบทับทิม 8 ผอบ
O) ทรงใส่ผอบทับทิม	ลงใน	สฎปทับทิม 8 สฎป
P) ทรงใส่สฎปทับทิม 8 สฎป	ลงใน	ผอบแก้วลาย 8 ผอบ
Q) ทรงใส่ผอบแก้วลาย 8 ผอบ	ลงใน	สฎปแก้วลาย 8 สฎป
R) ทรงใส่สฎปแก้วลาย 8 สฎป	ลงใน	ผอบแก้วผลึก 8 ผอบ
S) แล้วทรงใส่ผอบแก้วผลึก	ลงใน	สฎปแก้วผลึก 8 สฎป
T) เจดียแก้วผลึกมีก่อนเจดียทั้งหมด		

ว่าด้วยเรื่องของโครงสร้างของประโยค หากวัตถุใดจะเหมือนกัน ข้อมูลฝั่งซ้ายมือ และข้อมูลฝั่งขวามือ ในข้อ A) – S) จะต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งพิชญากล่าว ว่า ผอบ คือ ภาชนะบรรจุพระธาตุ ส่วนสฎปนั้นเป็นการจำลองสฎปให้มีขนาดเล็กลง เพื่อครอบผอบ⁴¹ และส่วนของเจดียในประโยค “เจดียแก้วผลึกมีก่อนเจดียทั้งหมด” ก็หมายถึงสิ่งก่อสร้างชั้นนอกสุดที่สร้างขึ้นมากลุมสิ่งของภายในให้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน

(2) ในขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรรถกา กล่าวถึงลักษณะของ เจดีย 3 ประเภทว่า

41. พิชญา สุ่มจินดา, สฎปจำลองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากกรุปรังค์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ภาพสะท้อนพุทธศาสนาลัทธิลัทธิสมัยต้นอยุธยา, ออนไลน์, http://www.finearts.cmu.ac.th/wp-content/uploads/2014/08/5-Pichaya_191-252.pdf. [25 สิงหาคม 2557].

“ในคานานัน ชื่อว่า เจดีย์ เพราะควรก่อ ท่านอธิบายว่า ควรบูชา, ชื่อว่า เจดีย์ เพราะวิจิตรแล้ว. เจดีย์นั้นมี 3 อย่าง คือ บริโภคเจดีย์ อุทิศสกลเจดีย์ ธาตุเจดีย์. บรรดาเจดีย์ทั้ง 3 นั้น [1] โภธิพลกษ ชื่อว่า บริโภคเจดีย์ [2] พระพุทธปฏิมา ชื่อว่า อุทิศสกลเจดีย์ [3] พระสถูปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ ชื่อว่า ธาตุเจดีย์.”⁴²

หากพิจารณาจากข้อมูลนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่าคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงเจดีย์เป็นสถานที่ที่ควรก่อควรบูชา และยังอธิบายต่อว่า เจดีย์มี 3 ประเภท ซึ่งผู้เขียนสังเกตว่า ในข้อที่ [1] และ [2] นั้น ต่างจากข้อ [3] อย่างชัดเจนคือ [3] มีการกล่าวถึงสถูปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ ซึ่งนั่นหมายความว่าในสิ่งก่อสร้างที่ควรก่อควรบูชาที่ชื่อว่าธาตุเจดีย์ มีสถูปที่บรรจุพระธาตุอยู่ และภายในน่าจะมีลักษณะเป็นห้องสำหรับประดิษฐานพระธาตุอย่างที่ Longhurst กล่าว นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับข้อมูลที่มาในคัมภีร์พระเวทอีกด้วย⁴³

จริงอยู่ว่า [1] และ [2] อาจจะมีข้องเกี่ยวกับอุปารบุคคล โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า แต่ใน [1] และ [2] ก็ไม่ปรากฏวัตถุใด ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระธาตุ หรืออาจเป็นได้ว่า [1] และ [2] อาจไม่ได้สร้างเป็นสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “เจดีย์” เหมือนอย่างในปัจจุบัน แต่เป็นเพียงสังเวชนียสถาน⁴⁴เท่านั้น เช่น โภธิพลกษ (ตันโพธิ์) เป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับในวันปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ผู้คนจึงยกตันโพธิ์ต้นนี้ให้เป็นเจดีย์ เพราะเป็นสังเวชนียสถานที่ควรบูชาเพราะเนื่องด้วยพระพุทธองค์

ส่วนสถูปนั้นเราเห็นชัดว่ามีทั้งพระธาตุ และต้องมีลักษณะที่เป็นห้องบรรจุพระธาตุ ก็มีความเป็นไปได้ว่า การใช้ถาพคำว่า “สถูป” ในข้อมูลนี้ หมายถึงการมีพระธาตุอยู่ในสถานที่นั้น

(3) ในขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา มีข้อความที่กล่าวว่าสถูปและเจดีย์คือสิ่งก่อสร้างเดียวกัน

42. ขุ.ข.อ. 39/313 (ไทย.มมร)

43. A. H. Longhurst, *The Story of the Stūpa*, (New Delhi: Asian Educational Services, 1979), 12.

44. ที.ม. 13/308–309/131 (ไทย.มมร)

“บทว่า ปสนนจิตโต สุมโน ความว่า เราเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสด้วยศรัทธา มีใจดีด้วยสมณัส ให้กระทำการบูชาพระสฤป คือ พระเจดีย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธะนั้น.”⁴⁵

ในกรณีนี้มีความชัดเจนมากกว่า สฤปและเจดีย์ เป็นสิ่งก่อสร้างเดียวกัน แต่ผู้เขียนมีประเด็นอย่างหนึ่งที่ว่ามีความแตกต่างกันระหว่างสองคำนี้ ประเด็นของการบูชาพระสฤป ดูผิวเผินอาจกล่าวได้ว่าเป็นการทำความเคารพบางสิ่งบางอย่างที่ผู้กระทำการบูชาศรัทธา แต่นักวิชาการต่างประเทศได้ตีความวัตถุของผู้บูชาออกเป็น 2 ด้าน คือ 1) บูชาเพียงวัตถุ หรือเรียกอีกชื่อว่า วัตถุนิยม 2) บูชาเพราะเป็นการปฏิบัติทางศาสนาด้วยความศรัทธา⁴⁶

ในกรณีนี้ผู้เขียนเชื่อว่า บุคคลในข้อความที่มาอรรถกถานี้เป็นบุคคลที่บูชาเพราะเป็นการปฏิบัติทางศาสนาด้วยความศรัทธา เห็นได้ชัดจากข้อความที่ว่า “มีจิตเลื่อมใสศรัทธา มีใจดีด้วยสมณัส” จึงได้บูชาพระสฤป อาจมีความเป็นไปได้ว่าสิ่งที่บุคคลนี้บูชาไม่ได้บูชาสิ่งก่อสร้างแต่บูชาพระสรีรธาตุที่เป็นสิ่งระลึกถึงอุปการหบุคคล ซึ่งในข้อความจากขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สุเมธะ

ดังนั้น จากข้อมูลที่ได้นำมาเสนอมาในส่วนของคัมภีร์อรรถกถาอาจกล่าวได้ว่า คำว่า “สฤป” และ “เจดีย์” เป็นสิ่งก่อสร้างเดียวกัน นอกจากนั้นยังปรากฏข้อมูลเรื่องชนิดของเจดีย์ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถากล่าวไว้ 3 ประเภท คือ บริโภคเจดีย์ อุทิสสกเจดีย์ และธาตุกเจดีย์ เจดีย์ส่วนที่มีความเกี่ยวข้องกับสรีรธาตุ คือ ธาตุกเจดีย์ เป็นพระสฤปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ จึงทำให้ทราบรายละเอียดเพิ่มเติมว่า สถานที่สำหรับบรรจุสรีรธาตุของอุปารหบุคคลต้องมีลักษณะเป็นห้องอยู่ภายในสิ่งก่อสร้างนั้น

45. ขุ.อป.อ. 71/31-32 (ไทย.มมร)

46. Phibul Choompolpaisal, *Materialism or Religious Practice? An Application of the Debate between Gadamer's and Habermas's Hermeneutics to a Study of Phra Dhammakaya Buddhist Temple: The Stupa and its Interpretations*, (London: University of London, 2003), 22.

5. บทสรุป

คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ในขอบเขตของคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานี้ มีข้อมูลที่ตรงกันคือ ต้องมีพระบรมสารีริกธาตุ หรือ อัฐิ (ถ้ากระดูก) อยู่ภายในสิ่งก่อสร้างนี้ แต่สิ่งก่อสร้างดังกล่าวในคัมภีร์พระเวทได้แยกออกให้อย่างชัดเจนว่า “สถูป” คือห้องบรรจุพระธาตุ โดยใช้คำศัพท์ว่า *aidūka* และต่อมาในดินแดนนั้นคงเกิดวิวัฒนาการของภาษาขึ้นจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงกลายมาเป็นคำว่า *stūpa* หรือสถูปในภาษาสันสกฤตปัจจุบัน ซึ่งคำศัพท์ทั้งหมดนี้หมายถึงศาสนสถานที่ยกขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของผู้เสียชีวิตหลังจากที่ทำการพิธีมาปนกิจเสร็จสิ้นแล้ว โดยก่อสร้างให้เป็นห้องโถง มีเสาแกนกลาง และมีแท่นสำหรับประดิษฐานโกศที่บรรจุอัฐิ ส่วนคำว่า “เจดีย์” มีต้นแหล่งมาจากคำว่า *citi* (แต่ยังไม่ปรากฏว่าเป็นรากศัพท์) ก็คือสิ่งก่อสร้างที่เป็นอนุสรณ์สถานของผู้เสียชีวิต หากในกรณีที่สถูปได้รับการสร้างอยู่ใต้พื้นดิน เจดีย์จะเป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นมาบนพื้นดิน แต่ในกรณีสถูปได้รับการสร้างบนพื้นดิน ส่วนภายในที่เป็นห้องโถงจะเรียกว่า “สถูป” และ ส่วนภายนอกหรือห้องโถงจะเรียกว่า “เจดีย์”

ยุคพุทธกาล ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานี้ต้องการที่จะใช้คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” เป็นคำพ้องความหมาย แต่ภาพของคำว่า “สถูป” จะชี้ไปหาสิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสรีระธาตุของอุปัชฌายบุคคล และภายในสถูปจะต้องมีสรีระธาตุบรรจุอยู่ภายในตามข้อมูลที่มาในมหาปรินิพพานสูตร นอกจากนั้นคำว่า “สถูป” อาจหมายถึงสถูปจำลองที่ครอบงำขึ้นสำหรับบรรจุพระธาตุได้อีกหนึ่งกรณี ส่วนคำว่า “เจดีย์” มีหลายนัยยะ ทั้งเป็นสถานที่ที่ใช้ปฏิบัติธรรม สถานที่ที่น่าเคารพนับถือ สถานที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สถานที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาและระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า รวมไปถึงสถานที่ใช้บรรจุสรีระธาตุของอุปัชฌายบุคคล ซึ่งสามารถใช้เป็นคำเรียกชื่อสถานที่ที่มีสรีระธาตุอยู่หรือหากไม่มีสรีระธาตุแต่เป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาและระลึกถึงบุคคลสำคัญก็ได้ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นในข้อมูลของคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกก็ยังปรากฏคำว่า “เจดีย์” มาคู่กับ “สถูป” ด้วยเช่นกัน และดูเหมือนว่าจะหมายถึงสถูปมารวมอยู่ด้วย ซึ่งนั่นอาจหมายความว่า สถูป และเจดีย์ คือ สิ่งก่อสร้างเดียวกัน

และยุคหลังพุทธกาล คัมภีร์อรรถกถาได้จำแนกประเภทของเจตีย์ที่เป็นสิ่งก่อสร้างออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ ธาตุเจตีย์ คือ สลุปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ นั้นหมายความว่า สิ่งก่อสร้างใดที่จะเรียกว่าสลุปได้ ต้องได้รับการบรรจุพระธาตุเข้าไปประดิษฐานภายในห้องที่มีไว้สำหรับบรรจุพระธาตุ ทำให้เห็นภาพของสลุปชัดเจนมากยิ่งขึ้นมีในสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “สลุป” ต้องมีพระธาตุ และมีลักษณะเป็นห้องส่วนคำว่า “เจตีย์” ดูเหมือนว่าคัมภีร์อรรถกถาจะใช้เป็นคำเรียกชื่อสถานที่ที่บรรจุพระธาตุอยู่ และสมควรแก่การบูชา จึงเรียกว่าเป็น “เจตีย์” ซึ่งนั่นมีความเป็นไปได้ว่า สลุป และ เจตีย์ คือสิ่งก่อสร้างเดียวกัน

ดังนั้น การใช้งานของคำว่า “สลุป” และ “เจตีย์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงหมายเอาเป็นสิ่งก่อสร้างเดียวกัน หากจะใช้งานคำทั้งสองนี้ควรทราบรายละเอียดเพิ่มเติมของสิ่งก่อสร้างนั้นว่า 1) หากมีพระธาตุประดิษฐานอยู่ สามารถใช้คำว่า “สลุป” ร่วมกับคำว่า “เจตีย์” เป็น สลุปเจตีย์ได้ 2) ถ้าสถานที่นั้นไม่มีพระธาตุประดิษฐานอยู่ให้ใช้คำว่า “เจตีย์” เพียงคำเดียว เพราะสถานที่นั้นจะเป็นสลุปได้จำเป็นต้องมีพระธาตุของอุปัฏฐากบุคคลประดิษฐานอยู่ภายในสิ่งก่อสร้างนั้น

อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่สืบค้นมานี้ยังจำกัดขอบเขตอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแต่วัฒนธรรมการสร้างสลุปและเจตีย์นั้นยังมีอีกหลากหลายวัฒนธรรมจึงควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาไปยังคัมภีร์ บันทึกทางประวัติศาสตร์หรือเอกสารโบราณอื่น ๆ ของวัฒนธรรมในละแวกอินเดียโบราณที่ใช้เครือภาษาอินโด-อารยัน เพื่อให้เห็นภาพของการใช้งานทั้ง 2 คำนี้อย่างชัดเจนมากขึ้นว่า สลุปและเจตีย์ เป็นคำพ้องความหมายดังที่ปรากฏการใช้งานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทหรือไม่

รายการอ้างอิง

- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). สถูป. ออนไลน์. <https://db.sac.or.th/archaeology/terminology/140>. [20 เมษายน 2566].
- พระมหาสราวุธ ญาณโสภโณ และพระจาดุรงค์ อาจารย์สุโก. “ความหลากหลายด้านสถาปัตยกรรมในยุคสุโขทัย: เจดีย์ระฆังและพุ่มข้าวบิณฑ์”. *วารสารธรรมธรา*. ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 14) (มกราคม-มิถุนายน 2565). 157–212.
- พิชญา สุ่มจินดา. *สถูปจำลองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากกรุปรังค์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ภาพสะท้อนพุทธศาสนาลัทธิลัทธิขงจื๊อสมัยต้นอยุธยา*. ออนไลน์. http://www.finearts.cmu.ac.th/wp-content/uploads/2014/08/5-Pichaya_191-252.pdf. [25 สิงหาคม 2557].
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____. *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536.
- _____. *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2555.
- สันติ เล็กสุขุม. *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.
- Adrian Snodgrass. *The Symbolism of The Stupa*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1992.
- A.H. Longhurst. *The Story of the Stupa*. New Delhi: Asian Educational Services, 1979.
- Hans T. Bakker. “Monuments to the Dead in Ancient North India”. *Indo-Iranian*. Vol. 50 No. 1 (Spring 2007). 11–47.

Schopen Gregory. *Bones, Stones, and Buddhist Monk*. Hawai: University of Hawai Press, 1996.

Phibul Choompolpaisal. *Materialism or Religious Practice? An Application of the Debate between Gadamer's and Habermas's Hermeneutics to a Study of Phra Dhammakaya Buddhist Temple: The Stupa and its Interpretations*. London: University of London, 2003.

Brancaccio Pia. *The Buddhist caves at Aurangabad*. Boston: Brill Academic Pub, 1996.

Colin Redrew, Michael J. Boyd, and Iain Morley. *Death Rituals, Social Order and the Ancient World - Death Shall Have No Dominion*. New York: America, 2016.

Panth Sushila. *The Origin and Development of Stupa Architecture in India*. Varanasi: Bharata Manisha, 1976.

Lewis Todd. "Contributions to the History of Buddhist Ritualism: A Mahāyāna Avadāna on Caitya veneration from the Kathmandu Valley". *Journal of Asian History*. Vol. 28 No. 1 (1994). 1–38.